

MINISTERUL EDUCAȚIEI, CERCETĂRII, TINERETULUI ȘI SPORTULUI
UNIVERSITATEA „PETRU MAIOR”, TÂRGU-MUREȘ
FACULTATEA DE ȘTIINȚE ȘI LITERE

UNIVERSUL PROZEI LUI PAVEL DAN

-REZUMAT-

CONDUCĂTOR ȘTIINȚIFIC:

**Prof. univ. dr. Iulian BOLDEA
(SABĂU)**

DOCTORAND:

Maria Liliana BÂRSAN

TÂRGU-MUREȘ

2012

CUPRINS

ARGUMENT

I. PAVEL DAN ȘI LITERATURA TRANSILVĂNEANĂ

II. IPOSTAZE ALE VIEȚII RURALE ÎN OPERA LUI PAVEL DAN

III. ELEMENTE FOLCLORICE ȘI FANTASTICE ÎN PROZA LUI PAVEL DAN

IV. TEHNICI ȘI STRATEGII NARATIVE

V. STIL ȘI EXPRESIVITATE

CONCLUZII

BIBLIOGRAFIE

ANEXE

Termeni cheie: univers, folclor, fantastic, superstiții, stil, expresivitate.

Proiectul prezentei cercetări conturează – fără pretenția unei abordări exhaustive – personalitatea artistică a scriitorului Pavel Dan, respectiv universul prozei sale literare. Am încercat să evităm o recenzare gratuită a bibliografiei de exegeză, orientându-ne, preferențial, spre acele lucrări care – în lumini și umbre – dau contur personalității scriitorului.

O adecvare a metodologiei de cercetare ne-a determinat, pe cât posibil, să abordăm o construcție ideatică deschisă, în care interpretarea, alături de recursul la citat, să ne ofere măsura autenticității, dar și proiectul hermeneutic care trimite mai departe pe cale interogației, respectiv într-o provocare în explorarea adâncimilor semantice ale discursului cercetat.

Ne-am propus ca ipoteze de lucru, în funcție de etapele de cercetare, să urmărim modul în care Pavel Dan se formează și se afirmă ca scriitor în contextul favorabil de viață culturală și literară din perioada interbelică, o analiză a ruralității, a folclorului și a fantasticului din proza acestuia, precum și abordarea tehnicilor și strategiilor narrative, a stilului și expresivității prozatorului ardelean cu scopul de a contura universul prozei lui Pavel Dan, prin elemente complementare, printr-un spor de informație, dar și de interpretare a creației sale.

Lucrarea se structurează pe cinci capitole, în primul capitol, *Pavel Dan și literatura transilvăneană*, urmărind prezentarea contextului cultural și politic caracteristic perioadei interbelice, configurat într-o sinteză care aduce împreună informațiile, parte deja prelucrate în diverse tomuri ori publicații, parte risipite în lucrări mai puțin consultate ori cunoscute de cititori.

Viața literară în Ardealul de după Unire nu face excepție de la acest avânt cultural, publicațiile literare proliferând în toată provincia, instituindu-se o tradiție care coagulează în jurul cenaclurilor și al revistelor literare, scriitori din toate generațiile. Teza reprezintă, astfel, o contribuție la cartografierea centrelor care găzduiesc inițiative publicistice din spațiul cultural și literar și la conturarea mediului intelectual favorabil afirmării scriitorului Pavel Dan. După 1930, Pavel Dan își face apariția în viața literară prin colaborarea la câteva din revistele reprezentative ale Ardealului din acea perioadă: *Darul vremii*, *Abecedar*, *Pagini literare*, *Gând românesc*, *Blajul*, chiar *Gândirea*, bucurându-se de aprecierea lui Teodor Murășanu, dar mai ales a lui Ion Chinezu.

Surprindem apoi receptarea operei lui Pavel Dan într-o plajă activată cu intermitențe. Scriitorul s-a bucurat dintru început de aprecierile elogioase, dar pertinente ale contemporanilor. Remarcabile observații aduc Ion Chinezu, Eugen Ionescu, care îl încadrează pe prozator în tradiția strălucită a spațiului epic transilvănean, în filiație directă cu Slavici, Rebreanu și Agârbiceanu, un prozator al cărui realism cu înclinație spre fantastic are toate atributele modernității. Se fac de asemenea relaționări între biografia și opera scriitorului. Toate aceste observații critice se vor fi dovedit perene, ele fiind acceptate, preluate și îmbogățite de generațiile următoare de exegeți: Mihail Sebastian, Monica Lazăr, Nicolae Balotă, Florian Potra, Nicolae Florescu, Ion Vlad, Constantin Cubleşan, Sergiu Pavel Dan, Aurel Podaru, Ion Buzași, Valentin Vişinescu, Cornel Regman ș.a.

Între coordonatele de interpretare se impune ca un fir roșu perspectiva în care un succint traseu biografic poate fi recursul pentru mesajul unei literaturi care nu se vrea doar ficțiune, ci un dialog între planul existențial și cel spiritual. Viziunea filosofică și pesimistă, spiritul de observație, forța evocatoare a atmosferei rurale, dar și talentul de stilist remarcabil reprezintă câteva din caracteristicile acordate scriitorului realist Pavel Dan. Îi este remarcată lui Pavel Dan și o cunoaștere temeinică a folclorului, având ca rezultat o înțelegere a satului ca expresie umană a forțelor cosmice și o întrepătrundere a planului realului cu cel al fantasticului într-o iluminare reciprocă.

Calitățile lui Pavel Dan ca analist psihologic, cunoașterea exactă și minuțioasă a proceselor sociale și a reflexului acestora în universul lăuntric al personajelor suplinesc o așa zisă lipsă de invenție epică. Aria de investigație a prozatorului pune în opoziție lumea satului, viu reliefată și viața orașului, chiar dacă simplist intuitivă.

Pavel Dan, văzut în ipostaza moralistului, este dublat de aspirația estetică. Opera sa în traiecul ei dialectic și dinamic oferă un orizont de așteptare, dă imaginea unor trepte spre o construcție mai complexă, epeică. Inclusiv folclorul absorbit în viziune organică, conduce spre mit și spre viziunile etosului țărănesc.

O altă dimensiune care i se acordă prezumtiv prozatorului ar fi experiența unei poetici expresioniste, chiar oferindu-se discursului său atribute ale viziunii aduse de expresioniști. Concomitent este sesizată în scrierile sale o coloratură dramatică și intenția realizării unei fresce a satului ardelean.

Există la Pavel Dan o realitate dublată de straturi de semnificații, induse nu doar din mijloacele stilistice proprii ci și din cultul pentru formă al vremii, între care fantasticul poate fi considerat aspect al estetismului.

Dincolo de aprecierile pozitive pe care, în general, le exprimăm față de exegeza dedicată lui Pavel Dan, trebuie să menționăm o aplicație a acesteia mai mult pe aspecte de monografie, de mesaj, de semantică și mai puțin pe laboratorul de creație, pe „mecanismele” de frazare și pe structura stilistică în care identificăm, o dată în plus, singularitatea scriitorului.

Cel de-al doilea capitol, *Ipostaze ale vieții rurale în opera lui Pavel Dan*, aduce o investigare a universului prozei lui Pavel Dan, fiind surprinse ipostazieri ale vieții rurale așa cum apar ele transfigurate în discursul epic. Încă în exegeza timpurie sunt identificate ipostazele vieții rurale care se constituie în tot atâtea planuri-imagine, pe care proza lui Pavel Dan își brodează discursul, un discurs care șochează prin modernitate. Universul prozei lui Pavel Dan e unul „cosmoidal”, personajele sale au concomitent o autonomie individuală, dar și o vizibilă încatenare socială, într-un construct de tip romanesc, chiar dacă articularea pieselor a rămas, pentru scriitor, în faza de proiect. Toate provocările majore ale existenței, rămân pentru Pavel Dan piste pe care își conduce personajele permanent amenințate de primejdia decăderii morale, cercetând și descriind particularizat probleme și aspecte tipice ale satului ardelean: peisajele sale specifice, atmosfera încrâncenată, pitorescul său folcloric și, mai cu seamă, fondul sufletesc al oamenilor. După peregrinările prin oraș, Pavel Dan se întoarce în atmosfera satului prin intermediul prozei sale. Scriitorul, nefiind un observator extern, el privește totul din interior, din mijlocul realităților sociale, astfel reușind să surprindă o psihologie a relațiilor în spațiul rural, un spațiu cu statut de lume închisă, ostilă orașului. Pavel Dan rămâne un excelent observator dublat de dimensiunea afectivă în tot ce privește universul rural.

În această perspectivă, problematica prozelor lui Pavel Dan, are evidente implicații filosofice, în dialectica în care apare în conflict o legitimă aspirație spre fericire opusă unei realități dure, nedrepte, unde individul e prăbușit în suferință, dezumanizare și moarte. Doar aparent Pavel Dan recurge la motivul asigurării subzistenței care degenerează la personajele sale, în lăcomie, necinste, apoi aroganță și insolență, naratorul folosindu-se de pretext pentru a radiografia o dinamică a psihologiei acestora care își trăiesc dramele anonime într-o lentoare implacabilă și sub absurdul legilor brutale ale istoriei.

Multe din personajele scrierilor lui Pavel Dan se găsesc pe coordonate comune ele putând fi înțelese în contextul general al prozei al cărui nucleu de bază îl constituie ciclul Urcăneștilor, un veritabil roman de familie.

Pavel Dan își concepe teatral momentele, schimbă succesiv decorurile și menține tensiunea lecturii printr-o incertitudine și printr-un rafinat joc de perspective naratoriale, când introspecția alternează cu privirea din afară. În unele nuvele, preluând procedeul din romanele lui Rebreanu, Pavel Dan introduce imagini în simetrie așezate în debutul, în finalul, dar și în interiorul scrierii, simetrii care pot deveni proiecții ale anticipării.

Paradoxul universului rural al lui Pavel Dan decurge din arhaicul aflat în complementaritate cu dimensiunea modernă.

În cercetarea noastră, într-o viziune a integralității, în explorarea universului epic a lui Pavel Dan se impune dincolo de un fundament teoretic, în virtutea ancorelor necesare, o analiză a toposului ruralității în conjuncția dimensiunilor de identitate și alteritate.

Schematizând o încatenare în existență a ființei umane, în viziune populară distingem un sens larg, unde alteritatea se dezvoltă pe două dimensiuni, aceea a oamenilor, a lumii văzute – în orizontală –, respectiv, a lumii nevăzute, a divinității – pe verticală; dar și un sens restrâns, în care se încadrează „aproapele”, sau alteritatea imediată. Aceste coordonate de relaționare sunt fie cu mediul satului, fie cu cel al orașului.

În paginile sale narrative, Pavel Dan plasează acțiunile în interiorul casei și în jurul ei, în imediata vecinătate, respectiv curtea sau grădina. Spațiile apar în imagini posomorâte în care trenează viața săracilor satului, imagini proiectate printr-o descriere concisă, dar autentică a interioarelor în care locuiesc țărani. Aceste descrieri de interior țărănesc au o funcție evidentă, de a caracteriza oamenii și de a prezenta felul lor de trai. Obiectele mediului ambiant, prin modul lor de existență, reprezintă un mesaj adresat alterității, situație în care prin reciprocitate, în obiect se investește ceea ce ar trebui să fie investit în relația umană.

Al treilea capitol, *Elemente folclorice și fantastice în proza lui Pavel Dan*, aduce mai întâi o fundamentare teoretică privind dimensiunea folclorului în literatură și în configurațiile fantasticului, urmat de o proiecție a etnosului în proza lui Pavel Dan pe dimensiunea spațiului în mentalitate populară, a timpului și valențelor lui magice, dar și identificarea unor surse ale fantasticului în credințe și superstiții.

Ca scriitor, atenția lui s-a îndreptat mai ales spre capitolele de lirică și magie a folclorului: doine, cântece de jale, bocete, superstiții, practici magice. A prelucrat o singură legendă din cele culese, în nuvela *Iobagii*, călătoria lui Dumnezeu și a Sfântului Petru pe pământ.

O idee vehiculată în exegeză este aceea care motivează geneza fantasticului din teme folclorice, printr-o eludare a imaginației scriitorului. Realist prin structură, Pavel Dan, într-o

sincronie cu generația sa literară, include cel puțin în câteva din scrierile sale experimentul eposului mitico-fantastic, care este surprins în spațiul izolat de influența civilizației.

Gândită pe verticală, lumea apare, în concepția populară, ca o suprapunere a raiului, în ordinea cosmică, și a iadului în punctul cel mai de jos, în afundul pământului. Credința în celălalt tărâm, fie el sus sau jos, spațializează ideea de bine, sau cea de rău, inclusiv ca rezonanță în viața interioară. Pe acest principiu, funcționează și conștiința personajelor din nuvelistica lui Pavel Dan, cu unele amendamente însă, căci, casa, locul bun, protector poate deveni, uneori, sub imperiul unei realități exterioare – fie el fantasticul, sau factorul agresiv de natură socială – un loc rău. Depozitarul acestei viziuni este folclorul, acesta concomitent fiind atât instrument de cunoaștere, cât și cod de interpretare.

Dimensiunea spațială în creația lui Pavel Dan reprezintă un ordonator al scenariului scrierilor sale, nu doar în ceea ce privește linia epică, ci și în aceea a cadrelor / planurilor în care apar personajele concepute într-un profil apropiat de cel al genului dramatic. Spațiul-cadru poate deveni oricând spațiu-metaforă / spațiu-simbol care justifică o codificare pentru autor și o decodificare pentru cititor, aceste spații descrise, uneori, în rezonanțe lirice putând să reprezinte un aport complementar în proiecția trăirilor interioare ale personajelor.

Timpu e considerat ca o succesiune de acte, fiecare act ritualic constituind un act singular, de sine stătător, semnificativ în raport cu o credință de natură mitică, iar în universul rural, el poartă marca tuturor elementelor etnosului, elemente pe care Pavel Dan le-a exploatat din plin în prozele sale.

Omul și-a creat astfel o lume nouă, o lume ideală, o lume a miturilor și magiei, unde chiar cuvântul, în descântece, farmece, capătă valențe magice.

Următorul capitol, *Tehnici și strategii narrative*, aduce o analiză textuală aplicată pe ideea descoperirii mecanismelor intime ale construcției discursului, dar și a unei „fiziologii” de funcționare a acestuia pentru inducerea unui câmp magic al cuvântului.

Aceste aspecte sunt prezentate prin apelul la premisele teoretice ale naratologiei unde stabilim instanțele textului narativ literar, dar și tipurile de narațiune, în accepția unor importanți reprezentanți ai teoriei literaturii. Prin aplicarea, în proza lui Pavel Dan, a unei grile de interpretare după tipologia narativă a lui Jaap Lintvelt se stabilesc raporturi ale narațiunii de tip heterodiegetic, respectiv homodiegetic în planurile: perceptiv-psihic, cu stabilirea perspectivei narrative și a modului narativ; temporal, semnificând momentul, ordinea și durata narațiunii; spațial, cu identificarea poziției și a mobilității spațiale; verbal, prin stabilirea statutului naratorului și persoanei gramaticale, selectarea timpurilor trecutului

și valoarea lor stilistică, sesizarea gradului de inserție a discursului actorilor, respectiv a tipurilor funcționale de discurs.

Regăsim la Pavel Dan, pe de o parte un narator care nu figurează în diegeză ca actor sau personaj și povestește la persoana a III-a ca în *Ursita*, *Uliana*, *Urcan bătrânul*, *Înmormântarea lui Urcan bătrânul*, *Priveghiul*; vorbim în acest caz de narațiune de tip heterodiegetic auctorial, vocea naratorului suprapunându-se cu cea a autorului. De cealaltă parte regăsim naratorul implicat în povestire, prin urmare se relatează la persoana I cum aflăm în *Necazuri*, *Fragmente*, *Vedenii din copilărie etc.* – narațiune de tip homodiegetic auctorial. Un caz particular îl constituie nuvela *Copil schimbat* în care apar ambele tipuri de narațiune, atât cea heterodiegetică, cât și cea homodiegetică. Înregistrăm la Pavel Dan tendința către rezumat, abordând un mod narativ complex prin îmbinarea discursului său cu cel al personajelor. În acest caz, rezumatul discursului actorilor reprezintă o tendință de organizare a informațiilor cu maximă concizie.

În proza lui Pavel Dan se identifică o dublă natură a discursului, o perspectivă obiectivă în maniera metodei epice a lui Rebreanu și alta subiectivă izvorâtă din transfigurarea experienței existențiale. Această senzație duală ne oferă imaginea unei lumi ambigue, confuze, care dau și nota de mister.

Pe fondul unei perspective obiective, prozatorul detaliază și acele „interioare” de conștiință, atunci când își prezintă protagoniștii care posedă toate trăsăturile și însușirile colectivității din care fac parte, ca reprezentanți tipici, indivizi cu un profil propriu, bine conturat.

Pavel Dan realizează o simbioză între timpul universului narat și timpul discursului, o sinteză deci între fabulă, adică ordinea evenimentelor povestirii și subiect, ca ordine a discursului. Pe această schemă temporală, autorul creează structuri ce conduc spre inversiuni și intruziuni în istorie, prin întoarceri în timp asupra vieții personajelor, dar și proiecții în viitor, prin anticipații sau intervenții auctoriale. Personajele scrierilor lui Pavel Dan percep timpul pe o axă a așteptării, a rememorărilor, pe un traseu al acumulărilor dramatice în care eliberarea ca într-o fatalitate pare imposibilă, spațiul textual, dând impresia unui „pseudo-timp”, căci naratorul este acela care determină organizarea temporală prin ordine și durată.

Pavel Dan se folosește în scrierile sale, ca într-o montare scenică, de cadrul spațial schimbat aproape la fiecare episod narativ pentru a stimula succesiunea derulării evenimentelor și a stârni interesul cititorului. Toposul, ca loc de derulare a evenimentelor, este ales de către narator, având în vedere influența pe care trebuie să o creeze asupra

personajelor. Spațiul este astfel ordonat în funcție de viziunea controlată a naratorului asupra unui univers epic integral.

Pentru Pavel Dan, câmpia pare echivalentă neantului, lumea întinzându-se de la răsăritul până la apusul soarelui, drumul care o străbate devenind o entitate aparte, un eveniment care zdruncină dimensiunea spațiului diurn, imprimându-i o dialectică misterioasă.

Prozatorul dovedește o măiestrie artistică evidentă în trecerea gradată de la descrierea spațiilor interioare la proiecțiile celor exterioare și invers.

În planul verbal, naratorul constituie centrul de orientare a cititorului, punctul său de vedere fiind hotărâtor în înțelegerea povestirii. Prezentul verbelor poartă încărcătura afectivă a evenimentelor, tensiunea momentului, iar pentru redarea întâmplărilor deja petrecute, naratorul recurge la un interesant „basorelieu” verbal, realizat din forme ale timpului trecut.

Realismul nuvelor lui Pavel Dan se fundamentează și pe realul modurilor în care se găsesc funcțiile de bază ale structurii de adâncime, indicativul fiind modul ce caracterizează preponderent forma conținutului operei.

Identificăm în proza lui Pavel Dan o inserție a discursului actorilor, atât în varianta celui exterior narativizat, cât și a celui interior narativizat, ca manifestare a gândurilor interioare ale personajelor. Discursul naratorului și cel al actorilor este unul dens, care relatează o curgere vertiginoasă a evenimentelor. Naratorul deține totuși supremația, el fiind întotdeauna prezent în narațiune, controlând discursul, chiar și pe cel al personajelor.

Un aport de noutate – în convingerea noastră – cel puțin în virtutea studierii unui imens material documentar –, este studiul aplicat din capitolul V, *Stil și expresivitate*, căci așa cum specificăm o exegeză axată pe acest compartiment este încă săracă. Fără să ne asumăm o metodologie integral structuralistă, am orientat cercetarea noastră spre analiza straturilor de semnificații.

Și aici studiul nostru s-a focalizat pe câteva planuri: fonetic, cu abordarea ritmului dar și ale prezențelor complementare ale imagisticii sonore – aliterația și asonanța; planul lexical ca generator de efecte stilistice, unde regionalismele și termenii populari, împrumuturile lexicale și neologismele, elementele de argou și jargon configurează rezonanța substanței epice; planul morfo-sintactic cu accent pe componente ca interjecții și onomatopee, conversiunea ca modalitate expresivă și oralitatea; valențele tropice incluzând în țesătura discursului figurile de stil – personificarea, comparația, metafora, hiperbola, epitetul, repetiția, enumerația și inversiunea – care potențează, semantic și estetic, mesajul artistic.

În planul fonetic, dar și al ritmului interior al discursului, există o pulsație ritmică a discursului care induce atmosfera lirică, pasaje întregi din textele scriitorului putând fi așezate în formă poetică. Proza lui Pavel Dan se structurează pe un ritm rezultat din șlefuirea îndelungă a frazelor, astfel încât ele dobândesc sonorități și dimensiuni în înălțări contrapunctice într-o narațiune care, printr-o tehnică specială cuprinde și sugestive pauze descriptive.

Un rezultat al cercetării noastre îl reprezintă cuprinderea în teză a unei liste de termeni regionali, respectiv populari, prezenți în opera lui Pavel Dan, într-o concepție care se dorește o depășire a unui simplu glosar explicativ. Realizarea intenției noastre s-a făcut, în primul rând pe studiul textului, iar în acceptarea nuanțelor semantice ne-am rezervat libertatea de a interveni cu propria noastră explicație, acolo unde am considerat că există și alte accepțiuni ale termenilor, mai relevante în contextul discursului. O suplimentară intervenție a noastră se constituie în faptul că aducem în completarea fiecărei explicații, în justificarea interpretării semantice, și citate din opera scriitorului.

Interjecțiile și onomatopeele nu reprezintă o prioritate la Pavel Dan. Ele apar sporadic, doar atunci când prezența lor pare imperios necesară. Lipsa onomatopeelor este compensată de utilizarea verbelor sau a substantivelor care sugerează zgomotul. Efectele speciale de zgomot, dinamism, creșterea tensiunii prin intermediul interjecțiilor și al verbelor derivate din interjecții sau onomatopee conturează un univers sonor de fundal, rămânând evidentă preferința autorului pentru grupul verbal în economia de elaborare a discursului epic.

Între modalitățile expresive la nivel lexical, pe care le găsim în proza lui Pavel Dan, dintre cele mai semnificative ca impact asupra expresivității este conversiunea. Difuzor al expresivității, conversiunea aduce o potențare a expresiei artistice, o mișcare a sensurilor atât în interiorul cuvintelor în individualitatea lor, cât și în cadrul enunțurilor unde cuvintele primesc o altă valoare gramaticală.

Conversiunea deține un potențial stilistic remarcabil, fiind un instrument lingvistic generator de expresivitate. Prin transpoziție lexico-gramaticală, fiecare parte de vorbire poate prezenta și reprezenta lumea într-un anumit mod, având virtutea de a crea și recrea universul prin imaginație.

Prin caracterul său prolific și activ, prin gama largă de transferuri între clasele lexico-gramaticale, conversiunea se înscrie în categoria faptelor de limbă valorificate din plin la nivel stilistic. Este o realitate că valorile stilistice se nasc din valorile lexical-gramaticale.

Reprezentant al narațiunii moderne, Pavel Dan abordează oralitatea ca una dintre componentele stilistice ale operei sale. Înfăptuind oralitatea în exprimarea scrisă, arta literară

a lui Pavel Dan dobândește noi resurse pentru îmbogățirea universului ficțional al prozei sale, dar și pentru autentificarea lui.

O pondere a analizelor noastre o reprezintă studiul valențelor tropice, figurile de stil asigurând substanței epice acel aliaj stilistic ce asigură originalitatea creației lui Pavel Dan.

Analizele din fiecare compartiment exprimă nu doar valorile de încadrare, ci și o încatenare a lexemului în planurile hermeneutice posibile, instituindu-se, o dată în plus, în rezultatele cercetării.

Ceea ce conferă individualitate / singularitate prozei lui Pavel Dan, este inclusiv un contur al expresiei a cărei substanță primește încărcătura afectivă prin valențele tropice pe care autorul le acordă discursului său epic. Modalitatea noastră de cercetare, prin recursul perseverent la text, ne îndreptățește să credem că analizele propuse, comentariile complementare exegezei critice, reprezintă o provocare pentru noi abordări ale operei lui Pavel Dan.